

OBRAZ ROKOV 1848/49 V SLOVENSKEJ KULTÚRE (OD POLOVICE 19. STOROČIA PO SÚČASNOŠŤ)**

Dušan Škvarna

(Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici)

Pred rokom 1989 venovala slovenská historiografia dejinám vlastnej disciplíny a fenoménu kolektívnej pamäti iba sporadickú pozornosť. Prakticky chýbala aj reflexia vývinu názorov na kľúčové body moderných slovenských dejín, ku ktorým bezo sporu patria revolučné roky 1848/49. Nesledoval sa vývin ich poznania, utváranie ich obrazov u jednotlivých generácií, spôsoby ich uchovávanía, resp. zabúdania. Teda sa zanedbávali také stránky kultúry, ktoré môžu veľa vypovedať aj o vývoji hodnotovej orientácie a mentálnych dispozícií slovenskej spoločnosti. Záujem o hlbšie poznanie minulosti vlastnej disciplíny a inštrumentalizáciu takých pojmov ako kolektívna pamäť či obrazy minulosti sa začal prejavovať až od polovice 90. rokov 20. storočia. Vo svojom príspevku chcem aspoň tézovite načrtnúť, ako sa vyvíjalo počas 160 rokov odborné poznanie a interpretácia rokov 1848/49, ako na ne vplývalo širšie spoločenské prostredie, ale aj ako dochádzalo k postupnému rozmazávaniu a vyprázdňovaniu obrazu tohto revolučného dvojročia v neodbornej verejnosti, intelektuálov nevynímajúc.

Prevratnosťou a dramatickosťou sa roky 1848/49 stali ihneď po zatiahnutí opony občianskej vojny kľúčovým medzníkom a prvkom pamäti všetkých stredoeurópskych kultúr, súčasťou a nástrojom rôznych vedeckých, ideologických a politických obrazov, úvah, projektov, sporov. Vnímali sa ako dôležité politikum a dlho vyvolávali silné emócie. Pritom obraz revolučných rokov nadobúdala v pamäti a poznaní každej národnej kultúry odlišné podoby, manifestoval sa s rozličnou intenzitou a v rozdielnom verejnom zázemí.¹ V slovenskej kultúre nadobudol tento proces nasledujúce základné znaky, ktoré priblížime v štyroch časových fázach.

1. Porevolučné dvadsaťročie – heroizácia pamäti

Prvé obrazy revolučných udalostí v rokoch 1848/49 sa v každej kultúre začali vytvárať už bezprostredne po ich skončení, od konca roka 1849. Vymedzil ich

---

** Štúdia vznikla ako parciálny výstup v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/4542/07: *Utváranie modernej národnej identity Slovákov a otázky ich mestského centra a územia v 19. storočí*.

¹ Prvý pokus postaviť vedľa seba obrazy rokov 1848/49 v stredoeurópskych historiografiách a kultúrach predstavuje zborník: 1848. Ereignis und Erinnerung in der politischen Kulturen Mitteleuropas. Herausgegeben von B. Haider und H. P. Hye. Wien 2003.

fakt, že vznikali bez odstupe od ledva uzavretého bolestivého a protirečivého diania. A rovnako to, že tvorcami tohto obrazu boli bezprostrední účastníci tragických politických a ozbrojených vystúpení. Ich vodcovia, hrdinovia a aktéri sa teda stávali prvými interpretmi.

Táto skutočnosť mala nutne za následok zjednodušené, bipolárne vykresľovanie zložitých až neprehľadných problémov. Prvé interpretácie charakterizovali na jednej strane silné emócie, jednostrannosť pohľadov, nízka analytická úroveň. Na strane druhej vynikala časť prác faktografickou bohatosťou.²

Za príčiny konfliktov a tragédie v Uhorsku a Habsburskej monarchii sa v slovenskej spisbe, rovnako ako v ostatných nemaďarských kultúrach, dominantne označoval nacionálny a protiviedenský radikalizmus kossutovskej moci, intrigy a sebeckosť „rebelov“, hlavne ich vodcov. Pripisovali sa im také vlastnosti ako ukrutnosť, zákernosť, neľudskosť a podobne. Pritom démonizovanie vodcov a prívržencov revolúcie sa nezriedka prenášalo na celý maďarský národ označovaný za panovačný, vládybažný a netolerantný.

Zjednodušenú bipolaritu vnímania zložitých a neprehľadných udalostí dokresľuje aj to, že s kritikou Maďarov kontrastovala oslava panovníka a dynastie. Hlavne ich zásluhy sa pripisovali nové slobody v marci 1849, čím sa minimalizoval podiel maďarského reformného hnutia na tomto dejinnom akte, vyzdvihoval sa zápas dynastie a ríšskej vlády za jednotnú monarchiu a ich politika národnostnej rovnoprávnosti.

Na začiatku 50. rokov bolo badateľné úsilie vykresliť slovenské vystúpenia ako oprávnené a presvedčivé a teda aj nespochybniteľné. Niektoré práce ich nadnesene vyzdvihovali ako prejav vôle celého národa a jeho túžby po slobode a sebaurčení, odôvodnené však boli názory, že Slováci prvýkrát vystúpili za seba, vo svojom mene. Z neprehľadného množstva udalostí rokov 1848/49 sa práce slovenských autorov sústreďovali hlavne na spojenectvo slovenského národného hnutia s cisárskou armádou a politikou, na slovenské ozbrojené akcie, predovšetkým septembrové povstanie, ale i ďalšie dve ozbrojené vystúpenia a rovnako intenzívne a zapálené na slovenské štátoprávne úsilia a programy.³

S demonizáciou revolučnej strany kontrastovala idealizácia slovenského pohybu. Hyperbolizovalo sa vlastné utrpenie a začali sa utvárať základy národného martýria: vyzdvihovali sa hrdinovia zápasov v rokoch 1848/49, hlavne trpiace obeť (odsúdení štátariálnymi súdmi na trest smrti a popravení, väznení, skrývajúci sa, prišli o majetok) a strádajúci vodcovia hnutia - ako symboly odvahy, udatnosti, ako bojovníci za slobodu Slovákov a tak sa im

² Medzi prvými prácami bola dokonca knižná publikácia: Dohnány, Mikuláš: *Historia povstaňja slovenskoho*. V Skalici 1850. Autormi rozsiahlejších článkov v periodikách boli Jozef Miloslav Hurban, Daniel Lichard, český novinár Matěj Mikšíček, Václav Pok.

³ Pozri Rončák, Ivan: *Obraz slovenského povstania 1848–49 v slovenskej publicistike v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 19. storočia*. In: *Nový vek, študentský historický zborník*, č. 2, 2000, Bratislava, s. 24–38.

otvárala cesta do panteónu národných hrdinov.⁴ Základy tejto pamäte sa utvárali prostredníctvom tlače (časopisy, kalendáre), ale možno rozpoznať aj pokus demonštrovať heroizmus viacerých z asi 30 obetí, ktoré boli popravené na základe štatariálnych súdov, pred verejnosťou. Išlo predovšetkým o exhumáciu a slávnostné pochovanie popravených Seničanov, ako aj J. Langsfelda a Ľ. Sulzera ešte počas leta 1849, resp. v prípade V. Šuleka a Ľ. Holubyho už vo februári 1849.⁵ Hymnické a pochodové piesne slovenských dobrovoľníkov sa propagovali ako národné piesne, vzniklo viacero výtvarných diel viažucich sa k osobnostiam revolúcie, ako aj prvé dramatické hry.

Počas rokov 1848/49 sa v atmosfére vyhrotených nacionálnych konfliktov rozvinul stereotyp tisícročného útlaku (stáročná ukrivdenosť, temno). Hoci sa v slovenskej kultúre tento pocit objavoval už pred rokom 1848 – vtedy skôr v podobe obrazu stáročného spánku, letargie, nehistorickosti – naplno sa rozvinul počas ozbrojených konfliktov a bezprostredne po ich ukončení. Nepriamo aj tento stereotyp obžalovával Maďarov, resp. uhorskú šľachtu z netolerancie a mal pomôcť pri utváraní názoru, že slovenské vystúpenia počas revolúcie boli oprávnené a legitímne).

Hoci sa v súkromnej komunikácii v slovenskom vlasteneckom prostredí vyskytli aj iné, možno povedať liberálnejšie názory na podstatu protirečení a politických zápasov počas 1848/49, verejne ich prezentoval len mladý Samuel Vozár v diele *Hlas spod Tatier*.⁶ Vozár ocenil maďarskú národnú revolúciu, aprílové zákony, občianske slobody a tiež odvahu jej vodcov. Príčinu slovensko-maďarského konfliktu videl v tom, že vodcom maďarskej revolúcie sa stala šľachta, ktorá nebola schopná priznať Slovákom aspoň základné národné práva. Dosiahnutie slovensko-maďarského vyrovnania považoval za strategický bod budúcnosti Uhorska a vyzval maďarských demokratov, aby sa oslobodili spod vplyvu aristokracie a vnímali Slovákov ako prirodzených spojencov.

Možnosti „budovania pomníka“ revolúcie 1848/49 a pozícia „víťaza“ sa v slovenskej kultúre prejavovali iba v prvých rokoch po jej skončení. Iba potiaľ, pokiaľ sa nerozplynula chabá nádej na obnovenie konštitučného režimu, územno-politické pozdvihnutie Slovenska a pokým sa nevyprofiloval absolutistický režim, ktorý ostrážito tlmil a zakazoval prejavy, ktoré by mohli destabilizovať jednotnú monarchiu a nanovo prebudiť nacionálne vášne a antagonizmy. Po roku 1851 splasla bublina nádeje na hlbšie naplnenie národnej rovnoprávnosti. Postupne sa kodifikovali hranice povoleného. Obraz rokov 1848/49 slovenská tlač v podstate redukovala na to, ako Slováci podporovali zápas panovníka za jednotnú monarchiu a ako mu zachovali vernosť. Vlastné záujmy, demokratický sociálny program, štátoprávne ambície sa zamietli pod koberec.

⁴ Týchto tém sa najčastejšie zmocňovali D. Lichard, G. Fejérpataky-Belopotocký, Gabriel Balkovič.

⁵ Rapant, Daniel: Slovenské povstanie roku 1848–49. Diel tretí, časť prvá Dejiny. Bratislava 1956, s. 283–284; Diel štvrtý, časť prvá Dejiny. Bratislava 1963, s. 130, 250.

⁶ Vozár, Samuel: *Hlas od Tatier*. Banská Bystrica 1851.

Už do kontextu dezilúzií zapadol ešte jeden, tretí pohľad na roky 1848/49. Zatiaľ súkromne a tajne ho naformuloval L. Štúr v práci *Slovanstvo a svet budúcnosti*.⁷ Toto dielo má veľa rozmerov, okrem iného svedčí o miere sklamaní vodcov slovenského národného hnutia a o rozpore medzi ich veľkými očakávaniami a chabými výsledkami, ktoré dosiahli v rokoch 1848/49. Štúr vyvodil z revolučných skúseností a výsledkov úplne opačné závery ako predchádzajúce názory. Prudko sa odklonil od austrofederalistickej koncepcie, ktorú počas celého roka 1849 vytrvalo obhajoval, k radikálnej panslavistickej línii. Rokom 1848/49 síce nevenoval veľký priestor, no práve toto dvojročie považoval za bod, v ktorom podľa neho pretiekol pohár trpezlivosti. Revolúcia a jej výsledky podľa Štúra ukázali, že pre Slovanov nie je perspektívne spojenectvo s Habsburgovcami, pretože sú vierolomní, ich politika Slovákov a ostatných Slovanov oklamala a vždy klamala. Monarchia nie je schopná úspešne naplniť svoje historické poslanie – národnú rovnoprávnosť, a tak harmonizovať vnútorné vzťahy a spolužitie jej národov. Podľa Štúra spojencom Slovanov nemôžu byť ani Maďari kvôli netolerancii a aristokratizmu. Predpovedal, že v monarchii ako dôsledok výsledkov revolúcie budú silnieť odstredivé nacionálne záujmy, bude dominovať dezintegrácia nad integráciou a monarchia sa rozpadne.

Prakticky už s kapituláciou uhorsko-maďarských ozbrojených síl začala slovenská kultúra klásť základy vlastnej interpretácie revolučných rokov 1848/49. Prezentovala ju približne do konca roku 1851 – hlavne v tlači, v malej miere aj pred verejnosťou, potom sa prakticky až do roku 1860 vytratila. Možno v nej rozpoznať tri línie – v náznakoch liberálnu a panslavistickú a najrozšírenejšiu konzervatívnu. V nasledujúcich desaťročiach sa v slovenskej kultúre stali východiskom dominantných interpretácií konzervatívne východiská.

2. 60. roky – priblíženie sa vecnosti

Pádom absolutizmu a obnovením konštitučného režimu na začiatku 60. rokov sa zmenila politická situácia a otvoril sa priestor diskusiám na tabuizované a nevyjasnené témy viažuce sa k rokom 1848/49 (otázky zrady, spojencov, netolerancia a pod.). Aktuálnosť týchto diskusií bola o to väčšia, že hľadanie novej štátoprávnej podoby monarchie a postavenia Uhorska nutne narážalo na skúsenosť i odkaz rokov 1848/49. Dokonca mnohí vnímali 60. roky ako pokus o reparát za roky 1848/49, za pokračovanie prerušeného hľadania dobe primeraného usporiadaniu Uhorska

Fakt, že sa malo usporiadanie monarchie uskutočniť na historickom práve, vymedzil to, že otázka práv národov žijúcich v Uhorsku, sa bude riešiť v jeho rámci. To determinovalo aj slovenskú reflexiu rokov 1848/49. Slovenská publicistika a politika nevyzdvihovala slovenské štátoprávne ambície z roku

---

⁷ Toto dielo vyšlo prvýkrát v Moskve roku 1867 po rusky, v nemeckom origináli *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft* ho uverejnil v Bratislave roku 1931 český slavista J. Jirásek, slovenské vydanie vyšlo až roku 1993 v Bratislave.

1849 (slovenská korunná krajina v rámci monarchie), jej pozornosť sa sústredila na tie momenty v roku 1848, ktoré sa usilovali riešiť slovenskú otázku v rámci Uhorska.

V tomto desaťročí sa v slovenskej kultúre a politike objavili dva dominantné interpretačné smery. V podstate kopírovali dva prúdy slovenskej politiky i dve predstavy o budúcnosti Slovenska, ktoré sa vytvárali od roku 1861 – konzervatívnejšiu Starú školu a liberálnejšiu Novú školu. Stará škola prejavovala viac dôvery cisárskej Viedni ako maďarským politikom a uhorským inštitúciám. Naopak, Nová škola bola kritická voči Viedni a spojenca hľadala viac v maďarskom politickom spektre.

Ich rozdielne názory na roky 1848/49 sa začal prejavovať v júni 1861 na zhromaždení v Martine, ktoré prijalo programový dokument Memorandum národa slovenského. Oba smery oceňovali oprávnenosť krokov slovenského národného hnutia počas revolúcie 1848/49, odlišovali sa však v otázke reálnosti cieľov, jednotlivých aktov, výsledkov i dôsledkov.

Revolúciu v tomto desaťročí tematizoval najčastejšie hlavný ideológ Starej školy Štefan Marko Daxner. Pomerne presne analyzoval základné príčiny revolúcie, dobové ideové smery a politické konflikty. Za jej hlavný cieľ označoval rovnoprávnosť národov bez toho, aby spochybňoval dôležitosť premien, ktoré priniesli marcové zákony (marec 1848). Podľa Daxnera vďaka tomu, že sa cisárska moc stotožnila s týmto princípom, dokázala poraziť aj maďarskú moc. Cieľ revolúcie sa však nedosiahol, lebo cisárska Viedeň neuskutočnila rovnoprávnosť národov po svojom víťazstve.⁸

Podľa Starej školy Slováci nemôžu veľa čakať od maďarskej politiky, pretože v nej rovnako ako v roku 1848, dominuje aristokratická elita a mentalita. Tento smer sa usiloval presvedčiť slovenskú i maďarskú verejnosť, že povstanie Slovákov bolo spontánne, počas neho prejavili značnú túžbu po národnej slobode, vernosť panovníkovi a Habsburgovcom. Napriek negatívnym skúsenostiam zo spojenectva s cisárskou Viedňou prejavovala k nej Stará škola podstatne viac dôvery ako k maďarskej politike. Zasadzovala sa za utvorenie Hornouhorského slovenského Okolia, ktoré sa silno inšpirovalo Žiadosťami slovenského národa z mája 1848.

Kritickejší postoj k rakúskej politike a ústretovosť voči Pešti zaujala Nová škola, úporne sa usilujúca dosiahnuť maďarsko-slovenské vyrovnanie. Vychádzala z predpokladu, že maďarskí politici sa poučili z tragédie bratovražednej vojny, a pred konfrontáciou uprednostnia politiku porozumenia. Nová škola zaujímala voči slovenským politickým a ozbrojeným aktivitám zdržanlivejší postoj, za politickú chybu považovala jej príliš ústretový postoj k cisárskej Viedni.⁹ Oceňovala zásluhy maďarských politikov na

⁸ Daxner, Štefan Marko: Slovenská otázka od konca 18. storočia. Turč. Sv. Martin 1912, s. 30 a nasledujúce.

⁹ Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861. Vydala Matica slovenská 1941, s. 215–217.

modernizačných sociálnych a politických zmenách v marci 1848 (vláda, Kossuth a jeho okolie), rešpektovala boj za nezávislosť Uhorska.¹⁰

V 60. rokoch sa v slovensky písanej tlači, hlavne v *Priateľovi ľudu* (a roku 1874 aj v *Svornosti*) objavil o mieste Slovákov v revolučných zápasoch aj tretí názor, ktorý vychádzal zo skúseností a predstáv reprezentantov a prívržencov uhorsko-maďarskej revolúcie. Bagatelizoval slovenské politické a ozbrojené aktivity v týchto rokoch. Považoval ich iba za prejav nevelkých skupín panslávov a zapredancov Viedne, ako škodlivý, nevlastenecký krok, ktorý prispel k bratovražednej vojne. Podľa neho sa u Slovákov prejavovalo vlastenecké cítěnie a bojovali spoločne s Maďarmi za revolúciu a uhorskú vlasť. Tento názor sa stal čoskoro tým, ktorý politická moc nasledujúce polstoročie rozširovala aj v slovenskej spoločnosti ako dominantný.

V 60. rokoch sa slovenské politické úsilie prezentovali pomerne často v publicistickej, ideologickej, politických diskusiách. Prostredníctvom tlače si pamäť o nich mohla kultivovať aj širšia slovenská verejnosť. Tento pomerne priaznivý stav odráža i to, že v 50. a 60. rokoch 19. storočia sa stávali slovenské aktivity z rokov 1848/49 a ich vodcovia predmetom umeleckého stvárnenia. Z celkových 8 drám slovenských autorov, ktoré vzniklo doteraz o revolúcii 1848/49, sa napísalo 5 práve v tomto období (J. Chalupka, Ľ. Kubáni, J. Podhradský, J. Vladár-Gašparides, J. Záborský), taktiež sa objavilo viacero obrazov osobností (J. Francisci, M. M. Hodža, J. M. Hurban, J. Kučera, Ľ. Štúr,) a dvoch udalostí (ľudové zhromaždenie, rozpustenie slovenských dobrovoľníkov).¹¹ Na strane druhej, napriek tomu, že udalosti 1848/49 sa vnímali ako dôležité politikum, nevznikla v 60. rokoch v slovenskom prostredí o nich rozsiahlejšia práca. A roky 1868/9 a 1874/5 naznačili, ako sa bude v dualistických pomeroch šíriť ich obraz a aký bude. Boli to totiž prvé okrúhle výročia diania v rokoch 1848/49 a slovenská politika a kultúra ho prakticky iba potichu obišla. Odrážalo to novú politickú situáciu v Uhorsku i ich pozíciu, ktorá sa prudko zhoršila.

3. Dualizmus – rozmazávanie pamäti

Rakúsky-uhorským vyrovnaním sa nepriamo a symbolicky uzavrel aj rok 1848. Nastalo polstoročie, v ktorom sa vyvíjala slovenská a maďarská politika a kultúra diametrálne v odlišných podmienkach a utvárali sa dosť odlišné obrazy rovnakých historických udalostí. O týchto rozdieloch svedčia aj bipolárne interpretácie a odlišné možnosti poznania a propagácie rokov 1848/49, ktoré sa stali jedným z oporných bodov nielen maďarskej národnej identity, ale aj uhorského vlastenectva.

¹⁰ Palárik, Ján: *Za reč a práva ľudu*. Kultúrno-politické články. Edične pripravil M. Gašparík. Bratislava 1956, s. 63–76.

¹¹ Noge, Július: *V slovenskej literatúre o revolučných rokoch*. Slovenská jar. Zostavovateľ Ján Sloboda. Bratislava 1971, s. 197–219; Petrová-Pleskotová, Anna: *Vo výtvarnom umení, idem*, s. 238–261.

Oficiálnym sa stal výklad prichádzajúci z maďarskej strany. Revolučné dvojročie sa interpretovalo ako boj Uhrov za slobodu, za nové ideály slobody a proti reakcii, v čele ktorej stála cisárska Viedeň a jej spojenci (národné hnutia, konzervatívci). Často sa vystúpenie v rokoch 1848/49 označovalo za pokračovateľa bojov za slobodu Uhrov proti Viedni zo stavovských povstaní v 17. storočí a na začiatku 18. storočia. Bipolárny pohľad na revolučné udalosti (revolučný boj za slobodu – kontrarevolúcia Viedne a národných hnutí) sa kodifikoval ako nosná zložka oficiálnej kultúry. Korešpondoval s ľavicovými pohľadmi na revolúciu na Západe (liberáli, demokrati, socialisti, neskôr komunisti).

Vďaka nástrojom ako štát, škola, tlač, úrady si obraz heroizmu, martýrstva, symboliku uhorsko-maďarskej revolúcie osvojovali všetky vrstvy a regióny uhorskej spoločnosti, ktorá rok 1848 nanovo často prežívala. Dialo sa to rôznymi spôsobmi – literárnymi a výtvarnými dielami, článkami, vznešenými pomníkmi, kultúrnymi spolkami, školskými učebnicami, a výchovou, výročnými sprievodmi, každoročnými, emóciami naplnenými oslavami, zhromaždeniami.

Do tohto myšlienkového rámca zapadali aj tie slovensky písané diela a periodiká, ktoré v obhajobe uhorského národa a vlastenectva absolutizovali spoločný boj Maďarov a Slovákov a slovenský pohyb buď zosmiešňovali, alebo bagatelizovali ako izolovanú skupinu nacionálne predpojatých panslávov, podporovaných kontrarevolúciou, ktorej slúžili. Z týchto prác bola najrozsiahlejšou monografia Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848–49.¹²

Na opačnom, z hľadiska propagácie a zázemia okrajovom póle sa ocitol slovenský výklad rokov 1848/49 ako statočný zápas Slovákov za svoju slobodu a svojbytnosť. Možnosti jeho propagácie boli minimálne. Jeho dosah nepresiahol prakticky hranice nepočetnej vlasteneckej spoločnosti, ktorá si ho pripomínala sporadicky, v tichosti a skromnosti, a takto udržiavala istý plamienok národného historizmu. Poznanie slovenského pohybu v rokoch 1848/49 až na výnimku nepokročilo. Slovenské časopisy o ňom prakticky mlčali, istú výnimku predstavovali iba Slovenské pohľady. V rokoch 1881 až 1914 priniesli o tomto dvojročí do 20 článkov (vrátane odborných článkov J. Botta o významných osobnostiach a viacerých spomienok, ktoré sa rokov 1848/49 týkali len okrajovo). Väčšina z nich sa však venovala iba parciálnym problémom (prenasledovanie a aktivity slovenských vlastencov, požiare), slovenské štátoprávne a ozbrojené akcie takmer obišli.¹³

V rokoch 1881 až 1887 uverejňovali Slovenské pohľady na pokračovanie spomienky hlavnej osobnosti slovenského pohybu z meruôsmych rokov J. M. Hurbana.¹⁴ Značná časť jeho rozsiahlej práce, približne tretina, sa venovala práve sledovanému dvojročíu a na pol storočia sa stal hlavným informačným zdrojom interpretácie, ktorá kontrastovala s oficiálnou pamäťou v Uhorsku.

¹² Pechány, Adolf: Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848–1849. V Budapešti 1903.

¹³ Hlavne autori Jozef Škultéty, Július Botto, A. Lombardini, Svetozár Hurban Vajanský.

¹⁴ Knižne vyšli ako Ludovít Štúr – Rozpomienky. Edične pripravil Jozef Šulc. Bratislava 1959, 962 s.

Hurban zachytil podstatné súvislosti a udalosti slovenského pohybu a iných hnutí v širokom kontexte monarchie, pričom priestor venoval hlavne „slovenskej jari“, ozbrojeným akciám, úsiliu za slovenskú korunnú krajinu a ďalším štátoprávnym akciám. Nadlho to bola najrozsiahlejšia a zo slovenského konzervatívneho pohľadu najkvalitnejšia práca o slovenskej politike v rokoch 1848/49.

Stojatými vodami v tomto období trochu pohlol aj Samuel Štefanovič, ktorý polemicky, pritom dosť chaoticky reagoval na Hurbanovu interpretáciu (v nejednom ohľade subjektívnu). Vo svojej brožúre síce naznačil aj koncepčné otázky (prehnaná dôvera cisárskej Viedni, kritické postoje Štúra voči nej), obsahovala však hlavne detaily septembrového povstania a pôsobila ako vybavovanie si starých účtov – kvôli nedocenenému zástoju Štefanoviča v septembrovom povstaní.¹⁵

Roky 1848/49 sa stávali častejším predmetom záujmu slovenskej kultúry na prelome 19. a 20. storočia. Táto zmena bezpochyby súvisela na jednej strane s celkovou dynamizáciou slovenského politického a kultúrneho života, na druhej strane s veľkolepými oslavami 50. výročia revolúcie 1848/49 v Uhorsku, ako aj spomínanou Pechányho prácou a radom maďarských publikácií. Slovenská strana si v atmosfére nedôvery a podozrievania nedokázala sama verejne pripomenúť udalosti pred 50 a 60. rokmi. V atmosfére, kedy už prebiehal v Uhorsku otvorený zápas za demokratizáciu režimu a hlavne všeobecné volebné právo, sa v otázke rokov koncentrovala viac menej iba na kritiku aktivít maďarskej strany v tlači. V podstate reagovala na odkaz revolúcie 1848/49 troma spôsobmi:

- a/ v udalostiach z rokov 1848/49 videla základ národnej neslobody Slovákov,¹⁶
- b/ zdôrazňovala, že aristokratická podstata súčasného režimu sa prakticky zhoduje s režimom z roku 1848. V Uhorsku bolo i je k demokracii ešte ďaleko, ľud v ňom mal a má iba toľko slobôd, aby si páni zachovali svoje staré privilégia,¹⁷
- c/ hlavne sociálnodemokratické prostredie označovalo súčasnú politiku za zradu revolučných ideálov, ktoré ešte len čakajú na svoje naplnenie.

Podstatne náročnejšia bola iniciatíva Svetozára Hurbana Vajanského, na začiatku 20. storočia najvernejšieho nositeľa odkazu slovenského pohybu z revolučných rokov. Roku 1907 vydal publikáciu, ktorú tvoril výber z rozsiahlej práce rakúskeho historika Jozefa Alexandra Helferta *Geschichte der österreichischen Revolution*.¹⁸ Zachytila dianie na uhorskom sneme počas vypuknutia revolúcie a prijímanie marcových zákonov. V tom istom roku uverejnil Vajanský na pokračovanie v Národných novinách ďalšie pasáže z Helfertovho diela, ktoré sa týkali aktivít nemaďarských národov a mocenských

¹⁵ Štefanovič, Samuel: Slovenské povstanie z roku 1848/9. Trnava 1886.

¹⁶ Národné noviny, 16. 3. 1898, č. 61 s. 1; 22. 3. 1898, č. 66, s. 1.

¹⁷ Slovenský denník, 3. 1. 1908, č. 1, s. 1.

¹⁸ Rok 1848–1849 v Uhorsku. Turč. Sv. Martin 1907.

sporov medzi Viedňou a Pešťou v roku 1848.¹⁹ Voľba týchto tém, prirodzene, nebola náhodná. Prostredníctvom autority konzervatívneho historika chcel Vajanský spochybniť obraz spravodlivosti a veľkorysosti maďarského boja za slobodu a zároveň upozorniť na „polozabudnuté“ aktivity nemaďarských národných hnutí.

Skromnú predvojnovú produkciu uzavrela brožúra českého slovakofila K. Kálala.²⁰ Autor ju napísal prakticky len na základe spomienok J. M. Hurbana, S. Štefanoviča a českého radikála J. Friča. Za nový prvok v nej možno považovať viac menej iba označenie slovenského pohybu za národnú revolúciu. Podľa Kálala zažila stredná Európa v rokoch 1848/49 vlnu národných revolúcií.

Až do roku 1918 pretrvával obrovský rozdiel medzi znalosťami a obrazmi slovenskej vlasteneckej inteligencie a samotnej slovenskej spoločnosti aj o diani v rokoch 1848/49. Prvá udržovala jeho pamäťovú stopu aspoň v súkromí, pretože z verejného priestoru bola vytlačená, druhá ho vnímala po tri generácie cez prizmu štátom kodifikovaného výkladu. Pre väčšinu Slovákov zostávali slovenské aktivity neznáme, alebo nimi priamo pohrdala. Počas dualizmu sa teda vyprofilovali dva nerovnocenné a protichodné obrazy rokov 1848/49 – maďarský a slovenský. Mali však spoločné dve vlastnosti: oba našli záľubu v sebaidealizácii a pokrívovaní obrazu „toho druhého“.

4. Medzi rokmi 1918 – 1948 – kultivovanie pamäti

Ďalšia diametrálna zmena sa odohrala v roku 1918, po ktorom Slováci prežívali zavŕšenie „národného obrodenia“. Rok 1918 sa nezriedka označoval za naplnenie spravodlivých túžob z roku 1849, za jeho dovŕšenie. Slovenský výklad rokov 1848/49 sa stal súčasťou oficiálnej, československým štátom podporovanej kultúry a histórie, zaplnil verejný priestor, vrátane školských učebníc. Na konfliktoch v rokoch 1848/49 sa často dokumentoval kontrast medzi aristokratickým charakterom Maďarov a demokratickým založením Slovákov a Čechov, cisárska Viedeň sa začala označovať za vierolomnú a nenapraviteľne reakcionársku. Oživovali sa slovenské hymnické a pochodové piesne a národné symboly z čias revolúcie, objavili sa prvé pomníky a pamätné tabule (Brezová pod Bradlom, Liptovský Mikuláš, Bánovce nad Bebravou, Modra).

Slovenský ozbrojený a štátoprávny pohyb sa začal opäť idealizovať a heroizovať, akoby Slováci vystúpili jednotne proti maďarskej „zlovôli“. Interpretoval sa často na základe negatívneho obrazu Maďara. Súčasťou otvárania masového obrazu politických a ozbrojených udalostí 1848/49 bol ešte intenzívnejšie ako pred rokom 1918 prítomný aj stereotyp tisícročného útlaku.

S popularizáciou revolučných reálií 1848/49 sa rodilo, hoci pomalšie, aj ich kritické poznanie. Slovenská profesionálna historiografia sa iba začínala utvárať (historici, pracoviská, periodiká, vedecké spolky). Prekvapujúco skoro však dokázala vďaka Danielovi Rapantovi svojmu prvému profesionálnemu

¹⁹ Svobodný pán Helfert o roku 1848. In: Národné noviny 1907, č. 53 až 66.

²⁰ Kálal, Karol: Slovenská revolúcia. Ružomberok 1914.

historikovi, vytvoril o rokoch 1848/49 monumentálne dielo. Nepriamo tomu pomohlo niekoľko skutočností:

1. Slovenská kultúra v priaznivých podmienkach mala silnú motiváciu i výzvu kultivovať vlastný historizmus, ktorý mal veľmi nízku úroveň, obraz minulosti Slovákov bol málo konkrétny a rozmazaný.

2. V medzivojnovom Československu nápadne narástol počet štúdií v odborných časopisoch. Mladí autori aplikujúci pozitivizmus venovali vo faktograficky bohatých prácach najviac pozornosti udalostiam na jar 1848, septembrovému povstaniu, no postupne hlavne ďalším ozbrojeným akciami a štátoprávnym úsiliam, často v regionálnom kontexte.²¹ Ich rozsiahle štúdie a monografie však prekrylo dielo D. Rapanta, preto ostali nezaslúžene v pozadí pozornosti vedeckej obce.

3. V Maďarsku vyšli vďaka rodákovi z Liptovského Mikuláša L. Steierovi dve dôležité práce.²² Obe uverejnili veľký počet nových dokumentov a informácií aj k slovenskému hnutiu (napríklad jeho štátoprávnym ambíciám) a územia, no z oboch prác vyznieval tento pohyb tradične negatívne ako prisluhovač kontrarevolúcie či panslavizmu. Obe práce znamenali výzvu pre slovenskú historiografiu.

4. Avšak hlavne to, že D. Rapant disponoval mimoriadnou intelektuálnou výbavou a vzdelaním a mal vhodné podmienky pre svoju tvorbu. Na túto prácu bol výborne pripravený: po skončení vysokoškolského štúdia na Karlovej univerzite v Prahe absolvoval ročný študijný pobyt na parížskej Sorbonne, kde mal možnosť študovať na Katedre sociológie, ktorú do svojej smrti roku 1917 viedol É. Durkheim, najnovšie teórie nacionalizmu zohľadňujúce nielen politické, ale aj masové sociálno-psychologické faktory.²³

Hlavná Rapantova práca Slovenské povstanie roku 1848 – 49 začala vychádzať na sklonku demokratického Československa, v roku 1937 vyšiel jej prvý zväzok.²⁴ Rapant na nej však pracoval už od roku 1924. Toto dielo je z viacerých stránok výnimočné nielen v slovenskej kultúre a historiografii, ale vôbec v historiografii revolúcie 1848/49. Veď z kvantitatívneho hľadiska ide o najrozsiahlejšiu prácu slovenskej historiografie vôbec, to isté bezpochyby platí o rokoch 1848/49 aspoň v stredoeurópskom meradle. Predstavuje trinásť objemných zväzkov, z toho tvorí päť text autora, sedem zväzkov dokumenty a jeden zväzok obsahujú precízne registre. Každý zväzok tvorí približne 800 až 1400 rukopisných strán. Celkove pozostáva práca z asi 15 000 rukopisných strán. Obsahuje viac ako 3000 dokumentov, zväčša neznámych alebo ťažko prístupných, ktoré autor získal vo všetkých hlavných stredoeurópskych archívoch.

²¹ Išlo hlavne o Eugena Klementisa, Karola Goláňa, Jána Holáka, Františka Bokesa, Jána V. Ormisa, Quida Matejku.

²² Steier, Lajos: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredés viszaemlékezései és jelentései az 1848–49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Budapest 1924; Steier, Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. I–II. Budapest 1937.

²³ Čo nie je v slovníku. Životopisné doplnky autora. In Romboid, 1977, č. 4, s. 70–74.

²⁴ Slovenské povstanie roku 1848/49. I. – V. Turč. Sv. Martin – Bratislava, 1937–1972.

Rapantovo dielo zachytilo slovenskú otázku a politiku vo všetkých detailoch a zároveň v kontexte s dobovými politickými a ozbrojenými konfliktami v celej monarchii. Vlastne predstavuje dejiny revolučného dvojročia v strednej Európe, kde dominuje slovenský rozmer. Ako prvé vytvorilo presný a podrobný obraz o slovenských štátoprávných snahách počas revolúcie, o pozíciách slovenskej politiky v ríšskych kruhoch, o programe oddelenia Slovenska od Uhorska a zriadenia slovenskej korunnej krajiny, o prítomnosti početných Slovákov na kossuthovskej strane, o správaní sa župných úradov v meniacich sa mocenských pomeroch, o postoji Viedne k slovenskému hnutiu, o názoroch a záujmoch šľachtických konzervatívov a pod.

Až táto práca zachytila slovenskú otázku a politiku vo všetkých detailoch a zároveň v kontexte s dobovými politickými, ozbrojenými, psychologickými konfliktami v celej monarchii a Európe. Celkove sa v nej strieda drobnokresba, často až neprehľadná a neraz o málo dôležitých javoch, precízne analýzy a komparácie a pozoruhodné teoretické úvahy a zovšeobecnenia.

Autor spracoval svoje dielo pohľadom kritického pozorovateľa, rešpektujúceho silu faktov a kritérium objektívnosti. Prekonal tradičný obranársky a sebaidealizujúci prístup slovenskej historiografie, po roku 1948 odmietol aj tlaky, aby problémy interpretoval z triedneho a revolučného hľadiska. Dosvedčuje to aj fakt, že dielo, vychádzajúce 35 rokov počas rôznych režimov – od roku 1937 do 1972 – je názorovo a jazykovo až neuveriteľne konzistentné, akoby bolo napísané v jednom okamihu.

Podrobnou analýzou nacionálneho vývinu a maďarizácie v kontexte modernizačných sociálnych procesov spochybnil Rapant také stereotypy ako:

- a/ „odvekosť“ maďarsko-slovenského antagonizmu
- b/ tisícročný útlak Slovákov
- c/ bezvýznamnosť slovenskej otázky, ktorú vnímal ako prirodzený fenomén svojej doby, ktorá sa dokonca počas roka 1849 ocitla z hľadiska ďalšej existencie Uhorska v „epicentre“ vysokej politiky.

Interpretáciu neprehľadných udalostí rokov 1848/49 postavil D. Rapant na nasledujúcich tézach:

1. po páde absolutizmu a nastolení konštitučných režimov považoval za podstatu sporov a konfliktov v Habsburskej monarchii a Uhorsku predovšetkým rozličné nacionálne záujmy a štátoprávne koncepcie.

2. zápas slabších národných hnutí vnímal ako oprávnený o to viac, že usilovali o sociálnu emancipáciu nižších vrstiev a oslabenie aristokratizmu.

3. cisárska Viedeň až do marca 1849 rešpektovala pluralitné názory a trvalo sa hlásila k politike národnostnej rovnoprávnosti.

4. maďarská revolúcia mala obmedzený priestor pre demokratické reformy kvôli aristokratickému (šľachtickému) zázemiu a elite.

Rapant nadviazal na konzervatívne chápanie revolúcie, dominantné v slovenskej kultúre od začiatku 50. rokov 19. storočia. Prirodzene, podstatne ho modifikoval v duchu pozitivistickej vedy, najnovších teórií nacionalizmu a celkovej modernizácie a prehĺbil vďaka dôkladnému poznaniu problematiky v európskom rámci. Svojim dielom výrazne predbehol úroveň slovenskej

historiografie a kultúry, posunul ich na vyššiu úroveň.²⁵ Celkove však jeho práca mala na historické myslenie Slovákov oveľa menší vplyv, ako by sa mohlo podľa jej úrovne a významu očakávať. Podľa môjho názoru to spôsobili dve príčiny:

- a/ v slovenskej kultúre boli stereotypy príliš silne zakorenené, aby ich relativizovalo jedno dielo, potrebné pre to bol dlhší čas s radom diskusií a úvah.
- b/ ten čas znemožnil nástup komunistickej moci, po ktorom sa presadila podstatne odlišná koncepcia chápania revolúcie v rokoch 1848/49. Vychádzala z triednych princípov a predstavy o celoeurópskej revolúcii. Rapantova koncepcia sa stala pre nositeľov novej ideológie a moci nielen neprijateľnou, ale priamo nepriateľskou. Navyše samotného Rapanta už roku 1950 vyhodili z Univerzity Komenského a „odložili“ do Univerzitnej knižnice.

V 30. rokoch sa objavila aj iná, radikálnoľavicová interpretácia revolúcie 1848/49. Básnik Laco Novomeský sa podujal napísať brožúru Marx a slovenský národ, ktorú vydal roku 1933 a v ktorej sa pokúsil na základe marxistickej ideológie interpretovať slovenské národné hnutie a prekonať úzko nacionálne vymedzenie rokov 1848/49 ich podriadením európskej revolúcii.²⁶ O tomto diele vyslovil Rapant krátku kritickú poznámku, že pre „svetonázorovú usmernenosť“ a „takmer úplnú neznalosť príslušného materiálu“ nemohol autor dospieť k správne mu riešeniu.²⁷

V roku 1938 sa D. Rapant vyjadril k marxistickej metóde už podstatne podrobnejšie. V prvej polemike medzi marxistickým a nemarxistickým historikom na Slovensku reagoval na kritickú recenziu svojej práce zo strany českého marxistického historika J. Slavíka. Slavík vytkol Rapantovi netriedny prístup a obídienie analýzy sociálnych javov (táto výčitka nebola oprávnená). Rapant argumentoval tým, že metóda triedneho boja a marxistické chápanie pokroku sa na podmienky strednej Európy nehodí a pomocou nich nemožno vyjadriť podstatu spoločenských procesov.²⁸ V tejto polemike sa už objavili argumenty a princípy, ktorými po roku 1948 napádali marxistickí historici a ideológovia Rapantovo dielo, ako aj argumenty, ktorými sa Rapant, v momentoch, keď to smel, bránil.

Rok 1948 mal byť prvým okrúhlym výročím, kedy sa mali konať prvýkrát veľkolepé oslavy, organizované štátom. Ani tento zámer nevyšiel, už niekoľko

²⁵ Podrobnejšie o tomto diele v širšom spoločenskom a historiografickom kontexte pozri Škvarna, Dušan: Prínos „slovenského povstania roku 1848/49“ do slovenskej historiografie a kultúry. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997). Zostavovateľ R. Marsina. Martin 1998, s. 118–137.

²⁶ Podrobnejšie pozri Kamenec, Ivan: Začiatky marxistického historického myslenia na Slovensku. Bratislava 1984, s. 52–55.

²⁷ Rapant, Daniel: Slovenské povstanie roku 1848–49. Diel prvý, časť prvá Dejiny. Turčiansky Sv. Martin 1937, s. XIII–XIV.

²⁸ Haraksim, Ľudovít: Rapantovo odmietanie marxizmu. In: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997). Zostavovateľ R. Marsina. Martin 1998, s. 27–33.

mesiacov po prevzatí moci komunistami sa v 2. polovici roka 1948 nacionálna otázka začala vymedzovať podľa leninsko-stalinských princípov a názorov K. Marxa a F. Engelsa na revolúciu 1848. Z veľkolepých osláv sa realizoval viac menej len jeden zborník²⁹ a niekoľko umeleckých diel (napr. pamätná tabuľa v Plešivci).

5. Komunistické polstoročie – manipulácia pamäti a súčasnosť

Po nástupe komunistov k moci sa reinterpretovalo aj revolučné dvojročie 1848/49. Spočiatku sa kládol dôraz na jeho sociálnu stránku, hlavne na vyzdvihnutie zrušenia poddanstva a udalosti v prospech roľníkov. Čoskoro, už od konca roka 1948 sa dovtedajší výklad začal označovať za obmedzený – buržoázny a nacionalistický.

Problematika revolúcie 1848/49 sa v celom novom sovietskom bloku povinne začala interpretovať v duchu výrokov, postrehov a názorov K. Marxa, F. Engelsa, V. I. Lenina a na základe marxistickej ideológie a metódy. Zložitý dianie sa polarizovalo na dva nezmieriteľné tábory – revolučný a kontrarevolučný. Schéma interpretácií bola pomerne prostá: revolúcia napomáha pokroku, preto je pozitívna a kontrarevolúcia ako odporca pokrokových zmien je negatívna. Tzv. kontrarevolučným aktivitám, sa nepatrilo venovať pozornosť a ak, tak v karikovanej podobe. Ako sa to prejavilo v slovenskej historiografii?

Viac ako ostatné sa vyčerpávala zdôvodňovaním a vysvetľovaním toho, že plebejské slovenské hnutie sa stalo spojencom kontrarevolučnej Viedne a ostalo ním až do konca revolúcie. V textoch sa kládol dôraz na tzv. revolučnú fázu národného hnutia – jar 1848, ďalším, rovnako dôležitým etapám sa venoval minimálny priestor. Slovenská politika v tejto interpretácii tak vyznieval ako romantické, nedomyšlené a bezvýznamné hnutie.

S výnimkou okrúhlych výročí L. Štúra (narodenie a smrť) nevznikali v 50., 70. a 80. rokoch prakticky štúdie, ktoré by sa výlučne venovali inkriminovanému obdobiu. Historici, cítiaci existenčné ohrozenie kvôli „chybnej“ interpretácii sa mu vyhýbali, nanajvýš napísali nejaký jubilejný článok a deklarovali jeho historický význam. Pritom paradoxy komunistického režimu patrí to, že v 50. rokoch vyšlo niekoľko zväzkov spomínanej práce D. Rapanta, práve tie, ktoré pojednávajú o „kontrarevolučnej“ fáze slovenského pohybu. Vydanie jeho diela nový režim trpel, nesmelo sa mu však dostať publicity. Stalo sa normou, že oficiálni historici museli zaujať k Rapantovej metóde a svetonázoru apriórne kritické postoje. Vychádzajúc z marxistickej koncepcie európskej revolúcie jeho dielo označovali za nacionalistické a pozitivistické, čo sa rovnalo nadávke.

Výnimku predstavujú iba liberálnejšie 60. roky a posledné roky socializmu, kedy vzniklo viacero štúdií a syntetických prác (F. Bokes, K. Rebro, J. Butvin, J.

²⁹ Zore nad Krivánom. Zborník o minulosti Liptova z príležitosti stého výročia. Žiadosti slovenského národa... Redaktor Július Lenko. Liptovský Mikuláš 1948.

Mésároš, Sojková, J. Novotný, T. Ivantyšinová, koncom 80. rokov V. Dangl, D. Škvarna). V 60. rokoch došlo aj k jednej z najväčších diskusií v dejinách slovenskej historiografie. Prvá sa odohrala medzi osamoteným D. Rapantom a oficiálnymi historikmi a týkala sa charakteru slovenského národného obrodovania.³⁰ Druhá začala potom, čo maďarská historička E. Andicsová reagovala na Rapantovu štúdiu z vyššie spomínanej diskusie a kritizovala ju z tradicionalistického marxistického pohľadu.³¹ Na jej závery zasa reagovali niektorí slovenskí a českí historici (J. Mésároš, J. Novotný), ktorí relativizovali názory Marxa a Engelsa na revolúciu 1848/49, absolutizovanie bipolarity revolúcie a kontrarevolúcie, naznačili potrebu zohľadniť špecifické postavenie tzv. malých národov. Svoju reakciu na Andicsovú uverejnil aj D. Rapant, v ktorej zopakoval svoj stabilné metodologické východiská a výhrady voči marxistickým postulátom.³² Na obmedzenosť týchto postulátov poukázal aj v obsiahlom záverečnom nemeckom a ruskom zhrnutí posledného zväzku svojho diela Slovenské povstanie roku 1848/49.³³

Roky 1848/49 predstavovali v každej kultúre dôležité politikum. Preto na ich interpretáciu a obraz silno vplývali politické okolnosti a záujmy. Ich poznanie a propagovanie v slovenskej kultúre vykazuje veľmi rozporuplné znaky. S výnimkou rokov 1849 až 1852 a obdobia medzi rokmi 1919 až 1947 poznanie slovenskej politiky a celkove revolúcie v rokoch 1848/49 pokročilo málo a nevyvíjali sa aktivity podporujúce utváranie príťažlivého obrazu (idealizácia, martýrstvo, heroizmus) revolučných rokov v pamäti slovenskej verejnosti. Naopak, politické a spoločenské faktory počas dualizmu a komunizmu spôsobili to, že sa slovenské politické úsilie i celkove dianie v rokoch 1848/49 marginalizovali.

Po roku 1989 sa potvrdilo, že roky 1848/49 sú pre slovenskú spoločnosť vzdialenou a neznámou historickou udalosťou, v jej kolektívnej pamäti zanechali iba nepatrnú stopu, ich obraz je aj medzi intelektuálmi a spoločenskými vedcami rozmazaný. V súčasnosti ich udržiavajú v pamäti viac menej len historici a úzke odborné kruhy, predstavujú viac vedecký ako spoločenský fenomén. Markantne sa to prejavilo pri stopäťdesiatom výročí revolúcie. Počas rokov 1998 a 1999 sa

³⁰ Rapant v rámci tejto diskusie napísal nasledujúce príspevky: K pokusom o novú historicko-filozofickú koncepciu slovenského národného obrodovania. In: Slovenská literatúra, 1965, č. 5, s. 493–506; Štúr a štúrovci v službe národa a pokroku. In: Slovenská literatúra, 1965, č. 5, s. 437–457; „Ešče něčo“ o tom slovenskom národnom obrodení. In: Slovenská literatúra, 1967, č. 4, s. 405–427; V sebaobrane. In: Kultúrny život 1967, č. 17, s. 8.

³¹ Andics, Erzsébet: Revízió alá kell-e venni Marx és Engels nézeteit az 1848–49-es forradalomról? In: Valóság 1966, č. 4, s. 40–53.

Diskusia by si zaslúžila zvláštnu analýzu, na tomto mieste len upozorňujeme na niektoré postrehy o nej Haraksim, Ľudovít: cit. dielo, s. 27–33.

³² Rapant, Daniel: Pokrok a spiatočnictvo v rokoch 1848–49. (Odpoveď Alžbete Andicsovej. Replika na Andicsovej polemiku o článku Daniela Rapanta Štúr a štúrovci v službe národa a pokroku...). In: Slovenská literatúra 1966, č. 6, s. 604–611.

³³ Rapant, Daniel: Slovenské povstanie roku 1848–49. Diel piaty, časť prvá Doplnky, opravy, súhrny. Bratislava 1967, s. 304, 437.

síce o nej konalo niekoľko odborných podujatí, ale ani mienkotvorné elity ani politické reprezentácie neprejavili potrebu si roky 1848/49 manifestačne a rituálne priblížiť v masovejšom meradle. Nemajú na ne vytvorený názor a nedokázali by ani pomenovať, čo by sa vlastne malo pripomínať a oslavovať. Domnievam sa, že tento deformovaný vývin reflexie rokov 1848/49 koreluje s deformovaným vývinom modernej slovenskej spoločnosti a jej celkovou nízkou kultiváciou historického vedomia.

Resumé

Obraz rokov 1848/49 v slovenskej kultúre (od polovice 19. storočia po súčasnosť) **

Roky 1848/49, naplnené dramatickými udalosťami, priniesli prevratné spoločenské zmeny. Vďaka tomu sa stali v každej stredoeurópskej kultúre a historiografii objektom poznania a príťažlivou súčasťou kolektívnej pamäti. Štúdia sa pokúša priblížiť, ako prebiehal vývoj poznania a utváranie obrazu revolúcie rokov 1848/49 v slovenskej kultúre, predovšetkým v historiografii. Sleduje, ako sa v nej prezentovali také témy ako pôsobenie slovenskej politiky, jej štátoprávne ambície, ozbrojené vystúpenia a postoj k uhorsko-maďarskej revolúcii. Všimá si, ako politické podmienky, spoločenská klíma či potencie samotnej slovenskej historiografie ovplyvňovali poznanie a obraz rokov 1848/49. Taktiež sa usiluje postihnúť, ako sa z hľadiska sledovanej témy vyvíjala kvantitatívna a hlavne kvalitatívna stránka slovenskej historiografie. Jej vrchol predstavuje predovšetkým monumentálne dielo Daniela Rapanta *Slovenské povstanie roku 1848/49*.

Autor analyzuje problematiku v piatich obdobiach: po skončení revolúcie, v 60. a 70. rokoch 19. storočia, v období dualizmu, počas 20. až 40. rokov 20. storočia, v komunistických desaťročiach. V každom z týchto období sa téma rokov 1848/49 sledovala v iných podmienkach, s rôznou intenzitou, v rozdielnych žánroch, v kolektívnej pamäti spoločnosti nadobúdala odlišné miesto. V prvých rokoch po revolúcii venovali autori z pozície „vítaza“ pomerne veľa pozornosti ešte živým a bolestivým udalostiam. Slovenské aktivity sčasti faktograficky približovali a vecne oceňovali, sčasti ich idealizovali, heroizovali a utvárali základ slovenského martýria. Takto začali utvárať pozitívny obraz slovenského pohybu v rokoch 1848 a zároveň kládli základy konzervatívnej interpretácie revolúcie 1848/49, ktorá v slovenskej historiografii dominovala až do komunistického prevratu roku 1948. V 60. rokoch 19. storočia sa črtali dva interpretačné prístupy, ktoré kopírovali diferenciaciu slovenskej politiky. Prvý pokračoval v oceňovaní a vyzdvihovaní slovenského pohybu i obetí. Druhý prejavoval menej obdivu k slovenskému daniu a pozitívnejšie vnímal maďarskú politiku v roku 1848. Jeho predstavitelia sa aj takto usilovali otvoriť si cestu k spojenectvu s maďarskými politickými silami. K prudkému zvratu došlo v období dualizmu. Slovenská koncepcia rokov 1848 ovplyvňovala iba nepočetnú vlasteneckú spoločnosť, ich poznanie pokročilo minimálne. Celý verejný priestor vyplnila vďaka podpore štátu a municipiálnych úradov maďarská interpretácia rokov 1848, ktorá korešpondovala s ľavicovými koncepciami v západnej Európe. Slovenské aktivity v rokoch 1848/49 sa dostali do epicentra záujmu kultúry až po roku 1918 – za podpory štátu sa skvalitňovalo ich poznanie a začali sa prezentovať aj pred širokou verejnosťou. Rozvinula sa

ponmíková tvorba a začalo vychádzať trinásťzväzkové dielo Daniela Rapanta. Ide o najrozsiahlejšiu prácu v slovenskej historiografii vôbec a najrozsiahlejšie dielo o revolučných rokoch 1848/49 v stredoeurópskych historiografiách. Po komunistickom prevrate roku 1948 sa radikálne zmenili ich princípy. Leninský dogmatizmus označil dovtedajší výklad revolúcie i dielo D. Rapanta za nepriateľské a neprijateľné. Slovenská historiografia sa z dvoch revolučných rokov venovala iba tzv. pozitívnej fáze (jar 1848). Výnimku predstavovali len liberálnejšie 60. roky. Vtedy vzniklo viacero prínosných štúdií aj o slovenských štátoprávnych a vojenských iniciatívach. Rozvinuli sa diskusie o charaktere revolúcie, mieste slovenského hnutia a vôbec hnutí tzv. malých národov v nej, v ktorých sa tlmili dogmatické názory z 50. rokov. Ich podstatnú časť tvorila polemika medzi maďarskou marxistickou historičkou E. Andicsovou a D. Rapantom, resp. niektorými oficiálnymi slovenskými a českými historikmi.

V dôsledku negatívnych a dlhodobých politických a kultúrnych faktorov sa v pamäti slovenskej spoločnosti obraz rokov 1848/49 takmer vôbec nesformoval, v lepšom prípade ostal rozmazaný. Súčasná slovenská spoločnosť, vrátane intelektuálov, ich význam reflektuje minimálne a už vôbec nepociťuje potrebu ho verejne manifestovať a ritualizovať. Pamäťové stopy udržiava iba úzka skupina historikov a iných odborníkov. Celkove vývin deformovaného obrazu a poznania rokov 1848/49 odráža do značnej miery deformovanú cestu slovenskej spoločnosti v moderných dejinách.

Rezümé

Az 1848/49-es évek képe a szlovák kultúrában (a 19. század közepétől máig)

A drámai eseményekkel teli 1848/49-es évek forradalmi társadalmi változásokat hoztak. Ennek köszönhetően mindegyik közép-európai kultúrában és történetírásban a megismerés tárgyává és a kollektív emlékezet vonzó részévé váltak. A tanulmány megpróbálja közelebb hozni, hogyan ment végbe a megismerés fejlődése és az 1848/49-es forradalmi évek képének alakulása a szlovák kultúrában, mindenekelőtt a történetírásban. Figyelemmel kísérjük, hogyan jelentek meg benne olyan témák, mint a szlovák politika működése, államjogi ambíciói, a fegyveres fellépés és a magyarországi-magyar forradalomhoz való viszony. Szemügyre vesszük, hogy a szlovák historiográfia milyen politikai feltételei, társadalmi légköre vagy potenciálja befolyásolták az 1848/49-es évek megismerését és képét. Úgyszintén törekszünk megérteni, hogy a vizsgált téma szempontjából hogyan fejlődött a szlovák történetírás mennyiségi és főleg minőségi oldala. A csúcspontját mindenekelőtt Daniel Rapant monumentális munkája, a *Szlovák felkelés 1848/49-ben* jelenti.

A szerző a problematikát öt korszakban elemzi: a forradalom befejeződése után, a 19. század 60-as és 70-es éveiben, a dualizmus idején, a 20. század 20-as és 40-es éveiben, a kommunista évtizedekben. Ezeknek a korszakoknak mindegyikében az 1848/49-es évek témáját más körülmények között, különböző intenzitással, eltérő műfajokban követték nyomon, a kollektív társadalmi emlékezetben különböző helyet szerezett. A forradalom utáni első években a szerzők a „nyertes” pozíciójából viszonylag nagy figyelmet szenteltek a még élő és fájdalmas eseményeknek. A szlovák tevékenységeket részben faktografikusan közelítették meg, és folyton méltatták, részben idealizálták, heroizálták, és megteremtették a szlovák mártíromság alapjait. Így kezdték megalkotni a szlovák mozgalom pozitív képét 1848-ban, és egyúttal lerakták az 1848/49-es forradalom kon-

zervatív interpretációjának alapjait, amely a szlovák történetírásban egészen az 1948-as kommunista fordulatig meghatározó volt. A 19. század 60-as éveiben két interpretációs megközelítést vázoltak fel, amelyek a szlovák politika megoszlását másolták. Az első folytatta a szlovák mozgalom és áldozat méltatását és kiemelését. A másik kevesebb csodálatot tanúsított a szlovák események iránt és pozitívabban fogta fel a magyar politikát 1848-ban. Ennek képviselői így a magyar politikai erőkkel való szövetség útját igyekeztek megnyitni. Hirtelen fordulat történt a dualizmus idején. Az 1848-as évek szlovák koncepcióját csak kisszámú hazafias társaság befolyásolta, az ő ismeretük minimálisra korlátozódott. A nyilvánosság egész terét betöltötte – az állam és a megyei hatóságok támogatásának köszönhetően – az 1848-as évek magyar interpretációja, amely megegyezett a nyugat-európai baloldali koncepciókkal. Az 1848/49-es évek szlovák tevékenységei egészen 1918-ig a kulturális érdeklődés epicentrumába jutottak – az állami támogatás miatt ismeretük minőségileg javult és a széles nyilvánosság előtt is kezdtek megjelenni. Fejlődött az emlékmű irodalom és kezdett kijönni Daniel Rapant tizenháromkötetes műve. A legterjedelmesebb munkáról van szó a szlovák történetírásban és egyáltalán ez a legterjedelmesebb mű az 1848/49-es forradalmi évekről a közép-európai historiográfiában. Az 1948-as kommunista fordulat után radikálisan megváltoztak az alapelveik. A lenini dogmatizmus a forradalom addigi értelmezéseit és D. Rapant munkáját is ellenségesnek és elfogadhatatlannak minősítette. A szlovák történetírás a két forradalmi évből csak az ún. pozitív fázissal törődött (1848 tavasz). Kivételt csak a liberálisabb 60-as évek jelentettek. Akkor több értékes tanulmány született a szlovák államjogi és katonai kezdeményezésekről is. Viták bontakoztak ki a forradalom jellegéről, a szlovák mozgalomról és általában benne az ún. kis népek mozgalmairól, amelyekben tompultak az 50-es évek dogmatikus nézetei. Ezek alapvető részét alkotta a magyar marxista történész, Andics E. és a D. Rapant közötti, illetve néhány hivatalos szlovák és cseh történész közötti vita.

A negatív és hosszantartó politikai és kulturális tényezők következtében a szlovák társadalom emlékezetében az 1848/49-es évek képe általában ne alakult ki, rosszabb esetben szétmázolt maradt. A jelenlegi szlovák társadalom, főleg az értelmiségiek, a jelentőségüket minimálisnak tekinti, és általában már nem érzi szükségét, hogy azt nyilvánosan manifesztálja és ritualizálja. Az emléknymokat csak a történészek szűk csoportja tartja fenn és más szakemberek. Az 1848/49-es évek deformált képének és ismeretének egész fejlődése tükrözi a szlovák társadalom jelentős mértékben deformálódott útját a modern történelemben.

Summary

The image of the years 1848/1849 in Slovak culture (from the half of the 19th century until today)

The study introduces the development of knowledge and the creation of an image concerning the revolution 1848/49 – first of all the activity of the Slovak policy, its ambitions, armed appearance and the attitude towards the Ugrian – Hungarian revolution – in Slovak culture, primarily in historiography. This theme encompasses the years shortly after the revolution, the 60s and 70s of the 19th century, the age of dualism, from the 20s to the 40s of the 20th century and during the communist era. It shows how the knowledge about the revolution was influenced during these phases by the situation in politics and social climate, as well as the potency of Slovak historiography itself. The study attempts

to present the thematic scope as well as the quantitative and more importantly qualitative side of Slovak historiography, which culminated in the work of Daniel Rapant. The final summary points towards the unstable interest about the years 1848/49 and its blurry image in the memory of the Slovak society.